

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

10
2023

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti

08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:
Sharipov Qo'ng'irotboy Avezimbetovich

Elektron nashr. 714 sahifa, 30-oktyabr, 2023-yil.

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Rae Kvon Chung, Janubiy Korea, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Salimov Oqil Umrzoqov, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Toshkulov Abduqodir Hamidovich, i.f.d., prof., TDU rektori
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Sharipov Qo'ng'irotboy Avazimbetovich, t.f.d., prof., TDIU rektori
Oblamuradov Narzulla Naimovich, i.f.n., dotsent
Djumaniyazov Maqsud Allazarovich, Qoraqalpog'iston Respublikasi Tabiat resurslari qo'mitasi raisi
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Eshov Mansur Po'latovich, i.f.d., prof., TDIU Akademik faoliyat bo'yicha prorektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Maqsud Abdullayevich, p.f.d., prof., TDIU Moliya-iqtisod ishlari bo'yicha prorektori
Karimov Norboy G'aniyevich, i.f.d., prof., TDIU huzuridagi PKQTMO tarmoq markazi direktori
Hakimov Nazar Hakimovich, f.f.d. TDIU profesor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU Marketing kafedrasida professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., prof., Atrof-muhit va tabiatni muhofaza qilish texnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna SamDu IS instiituti professori
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti katta o'qituvchisi
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Nomozova Qumri isoyevna Geologiya fanlari universiteti "Iqtisodiy geologiya" kafedrasida dotsenti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar departamenti rahbari
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU huzuridagi PKQTUMOTMXHB mutaxassis

Ekspertlar kengashi:

Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Imomqulov To'liq Burxonovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Qishloq xo'jaligida innovatsion xizmatlar infratuzilmasini rivojlantirishning nazariy asoslari.....	8
Sharipov Kongratbay Avezimbetovich , professor; Zaynutdinova Umida Djalalovna , dotsent	
O'zbekiston-Turkiya do'stligi azaliy qadryatlarimiz zaminida yashab kelmoqda.....	13
O'sman Mesten , Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya-O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari	
O'zbekistonda turizm sohasining rivojlanishini davlat tomonidan	
qo'llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirish.....	15
Akkulov Abdulaziz Uralboyevich , mustaqil tadqiqotchi	
O'zbekiston Respublikasini "Yashil" iqtisodiyotga o'tish istiqbollari. Muammolar va yechimlar.....	19
Mirzayev Bexruz Abdulla o'g'li , doktorant	
Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda "Yashil" iqtisodiyotning o'rni.....	26
Sevara Yaxshimuratova Rustam qizi , assistent-o'qituvchi	
Sanoat barqarorligini ta'minlashda yashil energetikaning o'ziga xos xususiyatlari.....	29
Kadirov Abdumalik Matkarimovich	
Republikamizda "yashil iqtisodiyot"ni shakllantirishda agroxizmatlarni	
rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari.....	36
Mirzayev Q. J. , i.f.d., professor; Jonuzokov M. K. , assistent o'qituvchi	
"Yashil" obligatsiyalarni muomalaga chiqarishning nazariy va amaliy jihatlari.....	40
E. I. Nosirov , i.f.n., dotsent	
Turizm sohasidagi loyihalarni kreditlash amaliyotini takomillashtirish.....	46
Matkabilova Dilorom Xalilullayevna , PhD	
Koreya Respublikasida yashil (eko) turizmning rivojlanish yo'nalishlari va muammolari.....	51
Islomova Dilrabo Salomovna , kafedra assistenti	
Moliyaviy menejment tizimini transformatsiyalashda raqamli marketing	
samaradorligini baholashning nazariy yondashuvlari.....	55
Sobirjonov Sanjar Sobirjonovich , PhD, dotsent	
Samarqand viloyati ekologik turizm salohiyatidan samarali	
foydalanish asosida ekoturizm klasterlarini shakllantirish.....	62
Abduraxmanova Aqida Fayzulla qizi , i.f.b.f.d.; Axrorov Farxod Baxriddinovich , i. f. n.; Xo'jamov Bobur , tadqiqotchi	
Ichki turizmni rivojlantirishda davlatning o'rni.....	68
Dehqonov Burxon Rustamovich , tayanch doktorant	
O'zbekistonda turizm sohasini rivojlanishiga global trendlarning ta'siri.....	72
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich , i.f.d., professor	
Assessment of the Current State of the Market and Procedure For Lending	
to Subjects of Tourism Services of the Republic of Uzbekistan.....	79
Karimova Aziza Maxomadrizoyevna , PhD, docent; Maqsudov Orif Shakirovich , assistant	
Islomiy moliya instrumentlari (muzoraba va mushoraka) va ularni tijorat banklarida qo'llash.....	84
Madraximova Gulasal , dotsent; Safarova Nasiba , magistrant	
Mamlakatimizda "Yashil" iqtisodiyot asosida barqaror rivojlanishni ta'minlashning o'ziga xos jihatlari.....	90
Mustafaqulov Yangiboy Bo'riqulovich , Todjimamatova Mashhura Erkinovna ;	
Nurmatova Hilola A'zamovna ; Berdieva Aziza G'anisher qizi ; Egamberdieva Oydin Abror qizi	
Ways to Improve the Green Recovery in Uzbekistan by Investment and Trade.....	97
Nurbek Khalimjonov , assistant	
Evaluating the Path Towards Sustainable Tourism Development in the Republic of Uzbekistan.....	102
Khusniddin Egamnazarov	
Nexus Between Climate Change and Energy Consumption in Uzbekistan: A Time Series Analysis.....	106
Sarvar Mamasoliyev ; Shodiyor Toxirov	
O'zbekistonda mice turizmni barqaror rivojlanishida qulay infratuzilma.....	112
Xalimova F. N. , katta o'qituvchi	
Ichki turizmni rivojlantirishning ilg'or xorijiy tajribasi va uni	
O'zbekistonda qo'llashning iqtisodiy afzalliklari.....	115
Matkarimov Jahongir Shamuratovich , mustaqil tadqiqotchi	
Agroturizmni rivojlantirish orqali hududlarning barqaror rivojlantirish imkoniyatlari.....	122
Jo'rayeva Nargiza Abduvohidovna , kafedra dotsenti	
Turizm sektorida milliy hunarmandchilik mahsulotlarining rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari.....	126
Xushnazarova Maxzuna Gulamdjanovna , kafedra assistenti	
Роль религиозного туризма в экономике Узбекистана.....	132
Рахимова Дилфуза Мирзакасимовна , преподаватель	
Turistik sanoatining investitsion jozibadorligini boshqarish va samaradorligini baholash.....	139
Sa'dullayeva Gulnoza Sodiq qizi , PhD	

Turizmga innovatsiyon texnologiyalarni joriy qilish shart sharoitlari	144
Po'latov Ma'murjon Murodjon o'g'li , doktorant	
O'zbekistonning "yashil iqtisodiy strategiyasi" va uni amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari	147
Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich , dotsent	
An Analysis of the Structure of Trade Between China and Uzbekistan	150
Cao Gang , PhD Candidate	
"Daka-Tex" MCHJ XKning marketing faolyatining takomillashtirish.....	160
Musyeva Shoira Azimovna , kafedra professori	
Mamalakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda oziq-ovqat xavfsizligining o'rni.....	164
Ibragimov G'ayrat Abluqulovich , PhD; Shukurova Nilufar Qahramonova , tadqiqotchi;	
Umirov Islombek Furkatovich , tadqiqotchi; Tojiqulov Samandar Orufjon o'g'li , tadqiqotchi	
MDH davlatlarida chorva va parandachilik o'sish dinamikasi	169
Abidov Abdujabbar Abduxamidovich , t. f.n., dotsent	
Tijorat banklarida foiz stavkaning likvidlilikka ta'siri.....	179
Berdiyarov Baxriddin Tavasharovich , iqtisodiyot fanlari doktori, professor	
O'zbekiston moliya bozorini jahon moliya bozoriga integratsiyalashuvining dolzarb masalalari	186
Burxanov Aktam Usmanovich , i.f.d., prof.; Xudoyqulov Xurshid Xurramovich , i.f.d., prof.	
O'zbekiston Respublikasining Jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lishiga oid	191
Ruzibayev Jahongir Nodirovich	
O'zbekistonda ikkilamchi qimmatli qog'ozlar bozori hozirgi holati tahlili.....	194
Ro'ziqulov Abdimo'min Qussam o'g'li , mustaqil izlanuvchi	
Raqamli texnologiyalar orkali turizm industriyasini rivojlantirish usullari	200
R. P. Zarikeyev , mustaqil doktorant	
Korxonada iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda inson resurslaridan foydalanish amaliyoti	206
Abdualimov Ashraf Qurbonaliyevich , doktorant	
Oliy ta'lim muassasalarida to'lov-kontrakt shakli mablag'lari bo'yicha xarajatlar va ular hisobining amaldagi holati	211
Abdujalilova Dilnoz Abdusattorovna , doktorant	
O'zbekistonda oziq-ovqat bozori nazariy tahlili.....	216
Abduraxmanova Zuxra Toxir qizi , doktorant	
Sug'urta munosabatlarini takomillashtirishning istiqbollari	221
Abdutarapova Dildora Farxodjon qizi , doktorant	
Functions of Management in Education and Its Significance	231
Akhatova Shakhnoza Akram kizi , teacher	
Qishloq xo'jaligi korxonalarini moliyalashtirishni yangicha usullarini o'rganishning ayrim dolzarb masalalari	235
Ametov Quvondik Mamatjanovich , mustaqil izlanuvchi	
Yog'-moy sanoati korxonalarini kapitali rentabelligini oshirish yo'nalishlari.....	238
Amirzoda Hamrayev , katta o'qituvchi	
Banklararo to'lov tizimini raqamli iqtisodiyotdagi rolini oshirish choralari.....	244
Amonov Alisher , o'qituvchi	
Baholash faoliyatini raqamlashtirish istiqbollari.....	248
Bobirjon Aktamov , katta o'qituvchi	
Marketing xizmati samaradorligini baholashda PEST tahlil usulining ahamiyati va qo'llash imkoniyatlari	253
Boyjigitov Sanjarbek Komiljon o'g'li , katta o'qituvchi	
Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining vujudga kelish zarurati, umumiy hisobotlarining tuzilishi va O'zbekistonning MHXSga o'tishida vujudga keladigan muammolar va ularni bartaraf etishning istiqbolli yo'nalishlari.....	259
Djurayeva Iroda Bahrom qizi , doktorant, o'qituvchi	
Samaradorlikni korxonada iqtisodiyotida tutgan o'rni	265
Fayziyeva Nilufar Shuxrat qizi , PhD, katta o'qituvchi	
Avtomobil transporti korxonalarida amortizatsiya xarajatlari va uning hisobini takomillashtirish masalalari...269	
G'anibayev Iloxomjon Shokiraliyevich , doktorant	
Turistlar statistik hisobini olib borish bo'yicha xalqaro standartlar va tajribalar tahlili	275
Jumanova Zilola To'ychiyevna , doktorant	
Tijorat banklari ipotekali kreditlarining qaytuvchanlik holatini barqarorlashtirish choralari	280
Jumayev Muzaffar Mahmud o'g'li , kafedra o'qituvchisi	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni amalga oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish.....	284
M. Samiyeva , kafedra assistenti	
Assessment of the Economic Effectiveness of the Railway Transport System	288
Mannonov Shahruhmirza Abdurashidovich , independent researcher	
O'zbekistonda mikromoliya tashkilotlarining iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirish yo'llari.....	294
Nazarova Muslima Nazarovna , PhD, i.f.f.d., katta o'qituvchi	

Mamlakatimizda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari.....	301
Odilov Dilshodjon Tulqinovich	
O'zbekistonda paxtachilik majmuasining iqtisodiy samaradorligini oshirish	307
Xoliqov Tolibjon Luptullaevich , kafedra assistenti	
Ta'lim tizimi boshqaruvida "time menejmenti" texnologiyalarini qo'llash.....	311
Radjabova Gavxar Umarovna , kafedra dotsenti	
Improving Trade Effectiveness Through Merchandising: Theory and Practice	316
Ravshan Aliyevich Allayorov , Associate Professor	
An'anaviy moliya tizimidagi yangi yondashuv va yechimlar	319
Abrorov Sirojiddin , PhD; Bunyod Usmonov , PhD	
Ijtimoiy fondlar va maqsadli jamg'armalar faoliyatini takomillashtirish.....	325
Samiyeva Gulnoza Toxirovna , PhD, i.f.f.d.	
Tikuv-trikotaj korxonalarining brend jozibadorligini marketing strategiyalari asosida oshirish.....	332
Sh. Sh. Ziyayeva , katta o'qituvchi	
Surxondaryo mintaqasining ekoturizm salohiyati nuqtayi nazaridan baholash	337
Soatov Yusuf Xo'jayor o'g'li , mustaqil tadqiqotchi	
Совершенствование учета неиспользованных основных средств в Республике Узбекистан.....	340
Усманов Фаррух Обитжонович , научный сотрудник кафедры	
An'anaviy moliya tizimining metodologik muammolari, shuningdek moliya tizimida yuz beruvchi inqirozlar va ziddiyatli vaziyatlarning yuzaga kelish sabablari	348
Xabibullayev Dadajon Ro'ziboyevich , stajor tadqiqotchi	
Dehqon xo'jaliklarida mahsulot yetishtirish samaradorligini oshirishda tomorqa xizmati klasterlarini takomillashtirish	355
Xamrayeva Sayyora Nasimovna , kafedra professori; Ochilova Nargiza Akramovna , doktorant	
Transport xizmatlari bozorida marketing faoliyatini mexanizmlarini rivojlanishining asosiy tamoyillari	360
Nosirov Javlonbek Jamoliddin o'g'li , doktorant; Raxmatov Ziyodullo Nosirovich , dotsent	
BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida kambag'allikni qisqartirish va oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash masalalari.....	363
Yusupov M. S. , PhD	
Мировые финансовые центры точки роста экономики	369
Абдуллаев Анвар Фархадович , PhD., доцент кафедры	
XX asr jadid ma'rifatparvarlari Abdurahmon Toshkandiy va Abdulla Avloniy ijtimoiy qarashlaridagi umumiylik va xususiqlik	375
Abrorxon Asatulloev Asatulloevich , PhD	
Математическое обоснование вычисления моды и медианы в статистике.....	379
Бердикулова Ирода Райимкуловна , старший преподаватель; Усманов Шахзод Шохрухович , студент	
Yirik soliq to'lovchi korxonalar faoliyatini rag'batlantirishda soliq ma'murchiligining istiqbollari.....	390
G'aniyev Shaxriddin Vohidovich , i. f. d., Saipnazarov Sherbek Shaylavbekovich , PhD	
Sog'lomlashtirish turizmi klasterlari faoliyatida innovatsion faoliyatni boshqarishning kross-innovatsiyalar asosidagi modeli	395
G'ofurov Azizbek Umarjonovich , mustaqil tadqiqotchi	
Tijorat banklari faoliyatidagi kredit risklarini boshqarishni takomillashtirish yullari.....	400
J. Y. Isakov , i.f.d, professor	
Mehnat bozorining raqamlashgan iqtisodiyotdagi statistik masalalari.....	405
A. Abduvohidov , i. f.d., professor	
Davlat oliy ta'lim tashkilotlarida xarajatlar hisobini yuritish.....	407
Karayev Payzillaxon Yusufxonovich , PhD	
Актуальная ситуация в сегменте теневой экономики в Республике Узбекистан.....	412
Кошанов Абдимурат , независимый исследователь	
O'zbekistonda moliyaviy hisob va hisobotni MHXSlariga transformatsiya qilishda asosiy vositalar hisobini tashkil etish masalalari	416
Qurbonova Shaxrinoz , doktorant	
Erkin iktisodiy hududlarda investitsion faollikni oshirish masalalari.....	420
Qilicheva Kamola Muzaffarovna , mustaqil tadqiqotchi	
Mahalliy byudjetlar xarajatlari ijrosining samaradorligini oshirish masalalari (Jizzax viloyati misolida).....	425
Mamayusupov Omonulla Mamatqulovich , erkin izlanuvchi	
Sug'urtada assistans xizmatlarini takomillashtirish	433
Maxmudov A. M.	
Цифровизация бухгалтерского учета.....	439
Мирсодиқова Дилобар Дилшод кизи , самостоятельный соискатель	
Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini rivojlantirishning moliyaviy mexanizmini takomillashtirish.....	445
Nasurova Kamola Ravshanovna , PhD	
Повышение эффективности депозитной политики в коммерческих банках.....	451
Нуриллаев Рахмат Ярашевич , к.с.х.н., доцент; Нуриллаев Шердил Жамолiddin угли , магистр	

Hufiyona iqtisodiyotni qisqartirish orqali mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish mexanizmlari	456
Pardayev Ilhomjon G'ulom o'g'li	
Uy-joy fondi boshqaruvini samarali tashkil etish	460
Berdiyeva Dilfuza Axatovna, PhD, dotsent	
Экономика знаний как высший ступень развития инновационной экономики	466
Хасанхонова Нодира Исаметдиновна, PhD	
Kichik biznes subyektlarini samarali investitsiyalashning ilg'or xorijiy davlatlar tajribasi.....	471
Ruziyeva Dilobar Isomjonovna, iqtisod fanlari nomzodi	
Davlat-xususiy loyihalarining mazmun-mohiyati, ilmiy-nazariy asoslari	481
Suleymanov Farrux Raximjonovich, mustaqil izlanuvchi	
Комплексный анализ хозяйственно-экономической деятельности и устойчивости АО "Узавтосаноат" 487	
Туйчиев Комилжон Лазизович, доцент кафедры	
Экономическая сущность и важность повышения эффективности	
производства каракулеводческой продукции.....	493
Тулкин Хайтмуродович Фармонов, профессор; Нуриллаев Жамолiddин Ярашевич, докторант	
O'zbekistonda tijorat banklari emission operatsiyalarining dolzarb masalalari	499
O'ktamova Nozima Narzulla qizi, PhD, kafedra dotsenti	
Инновационные методы энергосбережения как способ повышения	
конкурентоспособности предприятия	503
Хамдамова Гавхар Абсаматовна, к.э.н., профессор	
Hudud sug'oriladigan yerlarida suv resurslaridan foydalanish holati tahlili	508
Shoxujayeva Zebo Safoyevna, i. f. n., professor, katta ilmiy xodim	
Hududlarning moliyaviy-investitsion salohiyatini oshirishning nazariy va amaliy jihatlari	513
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, kafedra dotsenti i. f. d.	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda xodimlar faoliyatining axborot tizimlarini samarali tashkil qilish.....	521
Yuldashev Furqat Nurilloevich, doktorant	
O'zbekistonda raqamli iqtisodiyoti sharoitida elektron biznesni rivojlantirish yo'llari	524
Boboqulov Sanjar Baxronkulovich, PhD; Akramov G'ayrat Otobek o'g'li, talaba	
An Analysis of Green Taxation and Its Effect on Economic Growth	530
Fayzieva Nargiza Rabimovna, PhD	
Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning nazariy jihatlari	537
Qurbonov Jasurbek Pozilovich, kafedra dotsenti	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm industriyasining rivojlanishi va istiqboli	540
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, PhD, kafedra dotsenti	
O'zbekistonda energetika korxonalarini faoliyatida korporativ	
boshqaruvining baholash usullarini tahlili.....	544
Abduraxmonova Zarina Muysinjonovna, mustaqil tadqiqotchi	
O'rta Osiyo davlatlarida rekreatsiya turizmi.....	548
Shaymanova Nigora Yusupovna, doktorant	
Korxonaga investitsiyalari xususidagi ilmiy-nazariy yondashuvlar va qarashlar evolyutsiyasi.....	552
Eshqo'ziyev Oxunjon Oybek o'g'li, doktorant	
O'zbekiston sanoatining rivojlanish tendensiyalari, muammo va yechimlari.....	559
Shavqiyev Erkin, i. f. n.	
"Yashil iqtisodiyot" ga o'tish zaruriyati, dastaklari va uning o'ziga xos tamoyillari	565
Berdiyev Baxtiyor Sodiqovich, kafedra dotsenti	
Innovatsion faoliyatni rivojlantiruvchi omillar va ulardan samarali foydalanish yo'nalishlari	571
Ashurov Maxammadjon Sotvoldiyevich, i. f. n., kafedra dotsenti	
Ijtimoiy tarmoqlar analitikasi.....	576
S. Qulmatova, PhD, dotsent	
Analysing the Functioning of Enterprise Management in the Context of Institutional Reforms	581
Kurpayanidi Konstantin Ivanovich, Professor	
Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligini baholash	586
Ruxsatova Rushana O'ktamovna, erkin tadqiqotchi	
Soliq tushumlarini prognozlashtirish modellarini qurishning klassik va intellektual usullari	593
Narmanov Ulug'bek Abdugapporovich, PhD; Maqsudov Azamat Maqsud o'g'li	
Kompaniyani samarali boshqarishda marketingning o'rni va uning tamoyillarini qo'llash istiqbollari.....	598
Usmonova Dilfuza Ilhomovna, kafedra dotsenti	
Экономическая безопасность и факторы влияющие на неё.....	602
Абдишукуров Шерзод Шавкат угли, научный сотрудник	
Oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy manbalari bo'yicha xarajatlar hisobi va uni takomillashtirish.....	608
Artikov Kurbonazar Amonovich, mustaqil ilmiy tadqiqotchi	
Innovatsion iqtisodiyot sharoitida inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalarning ahamiyati.....	614
Asamxodjaeva Shoira Shukurullaevna, katta o'qituvchi	

Перспективы развития инноваций и роль стартапов: зарубежный опыт, проблемы и решения.....	618
Ачилова Ширин Шавкат кизи , старший преподаватель	
Tijorat banklari tomonidan jismoniy shaxslarni kreditlashda garov ta'minotini takomillashtirish	622
Bazarova Nigora Ravshanovna , kafedra dotsenti	
Sug'urta tashkilotlari investitsiya faoliyatini boshqarish masalalari	627
Kenjayev Ilhom G'iyozovich , iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)	
Organizational Factors Influencing Leadership Styles and Procurement Outcomes	632
Saidakhmedov Islomjon Uligbekovich , Scientific researcher	
Tijorat banklari faoliyati samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish yo'llari	637
Mirpulatova Luiza Mansurovna , doktorant	
Tijorat banklarining tadbirkorlik subyektlarini kreditlash metodologiyasining ekonometrik tahlillari.....	642
Norov Akmal Ruzimamatovich , DSc, kafedra professori	
Tijorat banklarida kreditlash amaliyotini takomillashtirish yo'llari	649
Norova Nozima Nabiyeвна , katta o'qituvchi	
Hufiyona iqtisodiyotni qisqartirish orqali mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish mexanizmlari	657
Pardayev Ilhomjon G'ulom o'g'li	
Jahondagi kuzatilayotgan globallashuv va tabiatdagi o'zgarishlar oqibatida kelib chiqayotgan turli xatarlardan himoya qilishda sug'urta tashkilotlari oldida turgan vazifalar ("O'zbekinvest" EISK AJ misolida).....	661
Sayfullo Mirzoyev	
International Experiences on Restoration of Financial Stability Through Indicators in Commercial Banking Sector	666
Solijonova Muxlisa Azamatovna	
Pensiya yoshining pensiya ta'minoti tizimiga ta'siri.....	668
Tursunov Jaxongir Pulatovich , DSc	
Mamlakat iqtisodiyotini islom moliya instrumentlari orqali rivojlantirish istiqbollari.....	673
Xalikov Ulug'bek Rustamovich , PhD	
Sug'urta kompaniyalari va tijorat banklari integratsiyalashuv jarayonini zarurligi va ahamiyati.....	678
Xudoyberdiyeva Sadoqat Abdumannonova , mustaqil izlanuvchisi	
Qishloq xo'jaligi korxonalarini davlat tomonidan qo'llab quvvatlashning innovatsion menejment tamoyillari... 683	
Shaniyazova Zamira Oralbayevna , PhD	
Тенденции развития жилищного строительства.....	688
Алиева Зилола Маматвалиевна , доцент кафедры	
Tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirishning innovatsion usullari.....	692
Shakirova Nigora Axralovna , kafedra dotsenti v.b.	
Nodavlat notijorat tashkilotlari mablag'larining shakllanishi va nazorat qilinishi.....	698
Xusanov Nishonboy Abdusattarovich , filologiya fanlari doktori, professor	
Спиртные напитки - вред здоровью	702
Кариева Халима Икромжоновна , старший преподаватель кафедры	
Importance of Social Infrastructure Development in Rural Areas	706
Munisa Alimova	
Davlat xizmatida agile loyiha boshqaruvi texnologiyasidan foydalanish.....	709
Isaqova Zebo Murodovna , f.f.n. (PhD), tadqiqotchi	

AN'ANAVIY MOLIYA TIZIMIDAGI YANGI YONDASHUV VA YECHIMLAR

Abrorov Sirojiddin

PhD, "O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari" ilmiy-tadqiqot markazi sektor mudiri

Bunyod Usmonov

PhD, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya: Moliya tizimini rivojlantirishda bozor konyukturasini takomillashtirib borish doimo muhim ahamiyat kasb etib kelgan. 2008-yilda boshlangan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi uni yanada ahamiyati oshirdi. Maqolada inqirozdan keyin moliya tizimidagi og'riqli nuqtalarni yechimi sifatida islom moliyasi va xulq-atvor moliyasi kabi ilg'or yondashuvlar asosida tavsiya etilayotgan alternativ moliya tizimlari umumiy tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Inqiroz, islom moliyasi, xulq-atvor moliyasi, moliya tizimi, alternativ moliya.

Abstract: The improvement of market conditions has always been important in the development of the financial system. The global financial and economic crisis that began in 2008 made this issue even more urgent. The article considers alternative financial systems proposed on the basis of progressive approaches, such as Islamic finance and behavioral finance, as a solution to the problematic issues of the financial system after the crisis.

Key words: Crisis, Islamic finance, behavioral finance, financial system, alternative finance.

Аннотация: Улучшение рыночных условий всегда имело важное значение в развитии финансовой системы. Мировой финансово-экономический кризис, начавшийся в 2008 году, сделал этот вопрос еще более актуальным. В статье рассматриваются альтернативные финансовые системы, предложенные на основе прогрессивных подходов, такие как исламские финансы и поведенческие финансы, как решение проблемных вопросов финансовой системы после кризиса.

Ключевые слова: Кризис, исламские финансы, поведенческие финансы, финансовая система, альтернативные финансы.

KIRISH

Rivojlanib borayotgan moliya tizimi ko'plab inqirozlarga duch kelgan. Har bir inqiroz o'z o'rnida ko'plab xulosalar shakllantirish va xatolardan saboq chiqarish kabi tajbirani ortirishga xizmat qilgan. Jahon moliya tarixida hozircha oxirgi yirik moliyaviy inqiroz sifatida e'tirof etilayotgan 2008-yilda boshlangan jahon moliyaviy inqirozi mavjud moliya arxitekturasida ko'plab xavfli va og'riqli nuqtalar borligini ko'rsatib berdi. Ushbu inqiroz

moliyaviy hamjamiyat va tartibga soluvchilarni moliya tizimining mustahkamligini oshirish zarurati uchun jiddiy signal bo'ldi. Zaifliklarni yumshatish va xavf darajasini kamaytirishga xizmat qiluvchi tizim haqida o'ylashga undadi. Moliya tizimining og'riqli nuqtalari sifatida quyidagilarni alohida keltirib o'tish mumkin:

- moliya institutlarining kuchli ingertatsiyalashish sharoitida salbiy moliyaviy oqibatlarining zanjir uslubida tezda tarqashi. Taraqqiyotni qo'llab-quvvatlashda integratsion jarayonlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ammo mazkur holatda moliyaviy "infeksiya"ning katta tezlikda yuqishidan "immunitet" shakllanmaganligi ko'rinib qoldi;
- "bankrotlik uchun juda katta", deb tasniflanuvchi institutlarning muammosi. Davlat rivoji uchun katta hissa qo'shishi kutilayotgan moliyaviy muassasalarning inqirozga yaqinlashib qolishi orqali imtiyozlar tizimini izdan chiqarib yuborishi mumkin. Strategik jihat muhim bo'lgan bu institutlarni davlat tomonidan imtiyozlar asosida moliyaviy qo'llab-quvvatlanishi ikki tomonlama xavf yuzaga keltiradi. Bu birinchidan, davlat tushumlarining kamayishi va ikkinchidan, kichikroq korxonalariga berilishi kerak bo'lgan imtiyozlarning "bankrotlik uchun juda katta" korxonalariga yo'naltirilishi.
- "pufak" derivativlar inqirozning kelib chiqishi va keng tarqalishiga asosiy omil sifatida qaradi. Hech qanday aktiv bilan qoplanmagan hosilaviy qimmatli qog'ozlarga kata hajmdagi investitsiyalarning yo'naltirilishi natijasida real iqtisodiyot ba barqarorlik uchun pul oqimining kamayishiga ta'sir ko'rsatadi.
- yuqori riskli qarzlarga asoslangan qimmatli qog'ozlar. Jahon moliyaviy inqirozning ikkinchi "xalqasi" va yuzaga kelishining bosh omili hisoblanuvchi bu turdagi qimmatli qog'ozlardan daromad olish uchun CDO shaklidagi obligatsiyalar emissiya qilingan. SHuningdek ularning sug'urtalanishi va o'z darajasidan asossiz yuqori reyting bilan baholanishi inqirozning kattalashishiga ta'sir etgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Moliya tizimini yanada takomillashtirish va jahon moliyaviy inqirozda namoyon bo'lgan muammoli jihatlarni bartaraf etishda islom moliyasi, xulq-atvor moliyasi, sherikchilik moliyasi va boshqa shu kabi ilg'or yondashuvlar asosida tavsiya etilayotgan alternativ moliya tizimlarini o'rganish jarayoni dolzarb bo'lib qoldi. Islom moliyasi institutlarining 2008-yilda boshlangan moliyaviy inqirozdan kam ta'sir bilan chiqishi va rivojlanish ko'rsatkichlarini saqlab qolganligi jahon hamjamiyatining e'tiborini tortdi. Keyinchalik o'tkazilgan ko'plab tadqiqotlarda islom moliyasi moliyaviy inqirozlarga bardoshli ekanligi ta'kidlab kelinadi.

Dunyo ilm-fan sohasida islom moliyasiga nisbatan yangi yo'nalish sifatida qaralsa ham yetarlicha tadqiqotlar qilingan. Moliyaviy inqirozlarga berdoshlilik darajasining yuqoriroq ekanligi islom moliyasining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Bu haqida birinchilardan bo'lib Muhammad Umar Chapra o'z izlanishlarida keltirib o'tgan¹. Uning maqolasida moliya tizimida bozor intizomining yetarli emasligi, haddan tashqari kreditlash, yuqori leveraj darajasi oxir-oqibat inqirozga olib kelishi ta'kidlanadi. Bundan tashqari, tavakkalchilikni taqsimlash, birinchi navbatda real tovar va xizmatlarni sotib olish uchun kreditlash hamda qarzni sotishni cheklash, keyin qisqa muddatli savdolar, haddan tashqari noaniqlik (g'arar) va qimor (maysir) intizomni kuchaytirishga yordam berishi mumkinligi tilga olingan. Natijada moliyaviy beqarorlikni sezilarli darajada kamaytirish mumkin. Mazkur omillarining barchasi islom moliyasining tarkibiy qismi hisoblanadi.

G. Joselin va Ch. Labidi tadqiqotlaridaglobal miqyosda islom moliyasi o'sish tendensiyasida ekanligi yoritilgan². Tahlil natijalariga ko'ra jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozida islom moliyasi institutlari an'anaviy moliya institutlariga nisbatan sezilarli darajada bardoshlilikni aniqlandi. Maqolada islom banklari, islom investitsion fondlar va islom moliyasida risklarni boshqarishga oid joriy holat tadqiq qilingan. Islom moliyasining yillik 15–20 foiz o'sishiga alohida urg'u berilgan.

Iqtisodchi olimlar N. Barberis va R. Thalerning³ fikriga ko'ra xulq-atvor moliyasi asosan ma'lum bir moliyaviy hodisalarni ba'zi agentlar to'liq oqilona bo'lmagan modellar yordamida amalga oshirishi mumkinligini ta'kidlaydilar. Shuningdek, bu sohada ikkita blok mavjud bo'lib, ulardan birinchisi arbitraj cheklavlari, ikkinchisi esa psixologiya hisoblanadi. Arbitraj cheklavlari treyderlar oqilona yo'l hisoblanib yuzaga kelgan dislokatsiyalarni bartaraf etishda yordam bersa, psixologiya orqali biz ko'rishimiz mumkin bo'lgan to'liq ratsionallikdan og'ish turlarini kataloglaydi. Ushbu ikki blok jami fond bozori, o'rta daromadlar kesimi, individual savdo korporativ moliyada muhim ahamiyat kasb etadi deb ta'kidlashgan.

1 Chapra, M. U. (2009). The Global Financial Crisis: Can Islamic Finance Help Minimise the Severity and Frequency of Such a Crisis in Future. *ICR Journal*, 1(2), 226–245. <https://doi.org/10.52282/icr.v1i2.745>

2 Grira, J., & Labidi, C. (2021). Banks, Funds, and risks in islamic finance: Literature & future research avenues. *Finance Research Letters*, 41, 101815. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101815>

3 Barberis, N., & Thaler, R. (2003). A survey of behavioral finance. *Handbook of the Economics of Finance*, 1, 1053–1128.

Iqtisodchi olim D. Hirshleiferning⁴ fikriga qaraganda, alternativ moliya tizimida xulq-atvor moliyasining asosiy jihatlaridan biri bu psixologiyani moliyalashtirishda qo'llashning ahamiyatini o'rganadi, bunda asosan individual darajadagi kognitiv moyilliklarga e'tibor beriladi. Shu bilan birga, olim o'z tadqiqotlarida hukm va qarorlarning noto'g'riligi manbalarini, ular savdo va bozor narxlariga qanday ta'sir qilishini, tajribali va tajribasi nisbatan kamroq bo'lgan investorlar o'rtasidagi arbitrajning roli va boylik oqimini, shuningdek, korxonalarining samarasiz narxlardan qanday foydalanishi va noto'g'ri baholashni qo'zg'atishi bilan bir qatorda boshqaruv qarorlarining oqibatlarini ham chuqur o'rgangan holda tahlil etgan. Uning fikriga ko'ra, xulq-atvor moliyasidan chetga chiqib, ijtimoiy o'zaro munosabatlarning tuzilishi, moliyaviy g'oyalar qanday tarqalishi va rivojlanishi va ijtimoiy jarayonlarning moliyaviy natijalarga qanday ta'sir qilishini o'rganuvchi alternativ moliyaga o'tish eng samarali yo'l ekanligi ta'kidlangan.

Amerika iqtisodchi olimlaridan J. R. Ritterning⁵ tadqiqotlariga ko'ra, xulq-atvor moliyasi samarali bozorlarda oqilona investorlar bilan kutilayotgan foydani maksimal darajada oshirish haqidagi an'anaviy taxminlarni rad etishi bilan ahamiyatlidir. Olimning ta'kidlashicha, xulq-atvorni moliyalashtirishning ikkita asosiy bloki mavjud bo'lib, kognitiv psixologiya (odamlar qanday fikrda) va arbitraj chegaralari (bozorlar samarasiz bo'lganda) hisoblanadi va xulq-atvorni moliyalashtirish bo'yicha tadqiqotlarning o'sishi an'anaviy tizimning ko'plab empirik namunalarini yaratishga va alternativ moliyalashtirishdan ko'proq foylanishga undaydi.

Yana bir iqtisodchi olim M. Statmanning⁶ tadqiqotlariga ko'ra zamonaviy portfel nazariyasi sifatida ham tanilgan standart moliya to'rtta poydevor blokiga ega bo'lib, birinchisi oqil investorlar; ikkinchisi samarali bozorlar; uchinchi investorlar o'z portfellarini o'rtacha-variant portfel nazariyasi qoidalariga muvofiq loyihalashlari va haqiqatda shunday qilishlari kerak; va to'rtinchisi kutilayotgan daromad faqat risk va riskning funksiyasi hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda, olimning fikriga ko'ra xulq-atvor moliyasi standart moliyaning har bir asosiy bloki uchun muqobil blokni taklif qiladi. Xulq-atvor moliyasiga ko'ra, investorlar oqil emas, balki "normal", ya'ni bozorlarni mag'lub etish qiyin bo'lsa ham samarali natijaga ega emas. Investorlar portfellarini o'rtacha farqli portfel nazariyasi emas, balki kichik variatsiya portfel nazariyasi qoidalariga muvofiq ishlab chiqadilar.

ASOSIY QISM

Iqtisodiy o'ziga xoslik va moliyaviy innovatsiyalar bilan ajralib turadigan islom moliyasi tushunchasi axloqiy qadriyatlar va global ahamiyatga ega bo'lgan tizim sifatida rivojlandi. Shariat tamoyillariga asoslangan islom moliyasi moliyaviy faoliyatni axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy adolat va barqarorlik bilan bog'laydigan muqobil asosni taqdim etadi. Musulmonlar ko'p istiqomat qiladigan davlatlar zaruriy moliyaviy tashabbus sifatida boshlangan bu jarayon madaniy, diniy va geografik chegaralarni kesib o'tuvchi dinamik va ko'p qirrali global industriyaga aylandi.

Islom moliyasining asosi shariat qonunlariga tayanish, xulq-atvor, adolat va ijtimoiy mas'uliyatga rioya qilish kabi yondashuvlardan iborat. Ushbu axloqiy qadriyatlar ribo, g'arar va maysir kabi amaliyotlardan voz kechishga qaratilgan. Bunda kelishuv va shartnomalar o'zida moddiy aktivlar bilan ta'minlanishi, tenglik va adolat tamoyillari mavjud bo'lgan moliyaviy faoliyatni talab etadi. Islom moliyasi tamoyillari uni an'anaviy moliyadan ajratibgina qolmay, uning iqtisodiy muvozanatni ta'minlash va jamiyat farovonligini oshirishga yo'naltirilgan maqsadlarini ham ko'zda tutadi.

Islom moliyasi – islom tamoyil va qoidalariga to'liq mos keluvchi moliyaviy instrumentlarni va qonuniyatlar o'z ichiga olgan tizim. Islom moliyasiga nisbatan XXI asrda qiziqish sezilarli darajada yuqori bo'ldi. Ilmiy izlanishlar olib borish va tahliliy materiallar tayyorlash borasidagi ilmiy faoliyat keng miqyosda amalga oshirilmoqda.

Konsalting va audit xizmatlarini ko'rsatuvchi xalqaro yirik tarmoq kompaniyasi hisoblangan "Deloyt" (Deloitte Touche Tohmatsu Limited) ta'rifi ko'ra islom moliya tizimi o'ziga xos aralash iqtisodiy tizim bo'lib, unda moliyaviy tranzaksiyalar adolat, foyda va zararga sheriklik hamda haqiqiy transaksiyalarga⁷ asoslangan axloqiy me'yorlar va islom huquqi (shariat)ga mutanosib ravishda amalga oshiriladi⁸.

Islom kapital bozori islom moliyasining tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Shunga ko'ra islom moliyasining fundamental asosi uning barcha tarkibiy qismlariga birdek taalluqli hisoblanadi. Islom kapital bozorining fundamental va konseptual jihatdan bosh va yagona asosi shariat hisoblanadi. Tizimdagi qolgan barcha munosabatlar shariat ko'rsatmalaridan kelib chiqqan holda tartibga solinib boriladi.

Shariat tamoyillariga asoslangan moliya konsepsiyasi egalik huquqi, ijtimoiy va iqtisodiy adolat, daromadlarning taqsimlanishi va boshqaruvga taalluqli islomning asosiy tamoyillari asosida qurilgan.

4 Hirshleifer, D. (2015). Behavioral finance. Annual Review of Financial Economics, 7, 133–159.

5 Ritter, J. R. (2003). Behavioral finance. Pacific-Basin finance journal, 11(4), 429–437.

6 Statman, M. (2008). What is behavioral finance. Handbook of finance, 2(9), 79–84.

7 Muallif izohi: amalga oshgan yoki amalga oshishi aniq bo'lgan

8 <https://www2.deloitte.com/lu/en/pages/islamic-finance/articles/principles-islamic-finance.html>

Olimlar tomonidan moliyaviy faoliyatning islomiy andozasiga xos bo'lgan quyidagi muhim tamoyillarini ajratib ko'rsatiladi:

- foyda va zararni taqsimlash o'zaro sheriklar o'rtasida (mushoraka bitimi), investor va tadbirkor o'rtasida shakllanadigan investitsiyaviy munosabatlarda amalga oshiriladi. Foyda amalda kelishuvga ko'ra zararlar esa shariat ko'rsatmalariga ko'ra taqsimlanadi.
- xatarni taqsimlash tadbirkorlik faoliyatining ajralmas bo'lagi hisoblanadi. Faoliyat davomida ro'y berishi mumkin ehtimoliy xatarlarni taqsimlab olish to'g'risida bitim tuzish zarurligini anglatadi.
- pulning o'zi kapital sifatida tan olinmasligi. Bu yerda sarmoya ishlab chiqarish faoliyatiga kiritiladi va u kapitalga aylanishi uchun egasining ham ishtirok etishi shart bo'ladi. Shundagina u voqelikda kapitalga aylanadi.
- islom moliyasida ssuda foizi undirishning man etilganligi. Investorning foyda va zararni bo'lishmay, muqarrar xatarga yo'liqmay, ssuda evaziga daromad olish taqiqlangan. Pul – faqat to'lov vositasi bo'lib sotish hisobiga daromad olinadigan tovar sifatida qabul qilinmaydi.
- islom moliyasida chayqovona amaliyotlar man etilgan, bunda biror kishining qiyinchilikka tushib qolish vaziyati singari jihatlarni o'z manfaati yo'lida ishlatish tushuniladi. Aksariyat tuziladigan bitimlar subyektlarining birini ortiqcha xatarni zimmasiga olishi yoki kazino o'yinlari kabi tasodifiy daromad olishni ifodalovchi qimor o'yinlariga aloqador hisoblanadi.

Islom moliyasi nazariy asoslari uzoq tarixga ega bo'lib, bu borada zamonamiz iqtisodchilari tomonidan ko'plab tadqiqot ishlari amalga oshirilgan.

Islom moliyasi ta'limotining an'anaviy moliyadan farqli jihati – pulga bo'lgan yondashuvda aks etadi. Islomda pul muomala, ayirboshlash vositasi, qiymat o'lchovi va jamg'arish instrumenti kabi vazifalarni bajaradi. Pulning boshqa vazifalari borasida islom iqtisodchi olimlari tomonidan turli, hatto bahsli mulohazalar ham bayon qilingan.

Islom pulni insonning mehnati mahsuli, xo'jalik ehtiyojlariga xizmat qiladigan vositachi va iqtisodiy kategoriya sifatida qaraydi. Islomda pul mustaqil qiymatga ega bo'lmagan, texnik jihatdan xizmat ko'rsatuvchi vosita hisoblanadi.

Islom moliyasi bo'yicha ko'plab mutaxassislar pul va kapital o'rtasida farq mavjud deb hisoblaydilar: pul mohiyati bo'yicha ehtimoliy kapital sifatida yondashiladi. Islom moliyasida pul kapitalga o'zgarishi uchun sarmoyadarning munosabatlar jarayonida faol ishtiroki talab qilinadi, an'anaviy moliyada bo'lganidek foiz keltirib turadigan pullik munosabatlar talqini yangi qiyofani egallaydi. Bunda pul albatta investitsiya sifatida yo'naltirilib iqtisodiy jarayonda faol ishtirok etishi va kapitalga aylanishi talab etiladi.

So'nggi jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozdan keyin moliya tizimidagi og'riqli nuqtalarni yechimi uchun tavsifa etilayotgan ilg'or yondashuvlar asosidagi alternativ moliya tizimlaridan yana biri sifatida xulq-atvor moliyasi namoyon bo'ladi.

Xulq-atvor moliyasining muhim jihatlaridan biri sifatida investorning xatti-harakatlari nazariyasiga nisbatan haqiqiy investor va bozor xatti-harakatlarini tushunish hamda tushuntirishga oid jarayonlar nazarda tutiladi. Shu bilan birga bu kabi g'oya investorlar va bozorlar o'zini qanday tutishi kerakligi haqidagi taxminlarga asoslangan an'anaviy (yoki standart) moliyadan farq qiladi. Asosan, xulq-atvorni moliyalashtirish insonlarning individual va jamoaviy qarorlarni qanday qabul qilishini ko'rsatishdan iborat hisoblanadi. Investorlar va bozorlarning o'zini qanday tutishini tushunish orqali iqtisodiy natijalarni yaxshilash uchun ushbu xatti-harakatlarni o'zgartirish yoki ushbu jarayonlarga moslashish mumkin bo'ladi. Bu esa xulq-atvor moliyasi naqadar ahamiyatligini o'zida mujassam etibgina qolmay, ko'pgina hollarda, xulq-atvor moliyasini bilish va integratsiyalashuv jarayonlarining jadallashuvi insonlar uchun yuqori natijalarga olib kelishi mumkin bo'ladi.

Alternativ moliyaviy tizimlarida xulq-atvor moliyasining ahamiyati uning noan'anaviy moliyaviy muhitda yuzaga keladigan o'ziga xos muammolar va xatti-harakatlarni hal qilish qobiliyati hisoblanadi. Standart moliya nazariyasi moliyaviy savollarga matematik jihatdan oqlangan tushuntirishlar berish uchun mo'ljallangan bo'lib, ular real hayotda qo'yilganda ko'pincha noaniq hisoblanib, ular noaniq sharoitlar bilan yanada murakkablashadi. Standart moliyaviy yondashuv haqiqatni haddan tashqari soddalashtiradigan bir qator taxminlarga tayanadi. Standart moliya, asosan, investorlarning o'zini qanday tutishini tavsiflovchi tamoyillarga emas, balki o'zini qanday tutishi kerakligi haqidagi qoidalarga asoslanadi. Xulq-atvorni moliyasi esa moliyaviy bozorlarda va individual investorlarda ishlayotgan insonning psixologik hodisalarini aniqlashga va ulardan o'rganishga harakat qiladi. Xulq-atvor moliyasi, standart moliya kabi oxir-oqibatda asosiy qoidalar va taxminlar bilan boshqariladi. Biroq, standart moliya o'z taxminlarini ideallashtirilgan moliyaviy xatti-harakatlarga asoslab bersa, xatti-harakatlar moliyasi o'z taxminlarini kuzatilgan moliyaviy xatti-harakatlarga orqali asoslaydi. Aytish joizki, alternativ moliyaviy tizimlar negizida an'anaviy bank va moliya institutlaridan tashqarida mavjud bo'lgan plat-

formalar, vositalar yoki tuzilmalar nazarda tutiladi. Masalan, kreditlash, kraudfanding, kriptovalyutalar va mikro-moliya kabilar shular jumlasidandir.

Alternativ moliyaviy tizimlarda xulq-atvor moliyasining qimmatli bo'lishining ba'zi asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, investorning xulq-atvorini tushunish alternativ moliyaning muhim bo'g'inlaridan biri hisoblanib, bu orqali shaxslar va guruhlar muqobil moliyaviy tizimlarda qanday qaror qabul qilishini tushunishga yordam beradi. Shuningdek, bu ularning investitsiya tanlovi va tavakkalchilik xulq-atvoriga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan kognitiv tarafkashlik va hissiy omillarga oydinlik kiritadi. Bu esa, o'z navbatida foydalanuvchilarga qulayroq va investorlar uchun mos moliyaviy mahsulotlarni ishlab chiqishga olib kelishi mumkin.

Ikkinchi muhim sabablaridan biri bo'lib axborot assimetriyasini hal qilish hisoblanadi. Bugungi kunda ko'pgina muqobil moliyaviy tizimlarda investorlar uchun ko'pincha cheklangan yoki assimetrik ma'lumotlar aks ettiriladi. Xulq-atvorni moliyalashtirish investorlar mavjud ma'lumotlarni qanday qayta ishlashlari va sharhlarlari haqida tushuncha berishi mumkin bo'lib, bu esa tizimlarning shaffofligi va ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan bozor anomalialarini yumshatish alternativ moliyaning muhim bo'g'inlaridan biri bo'lib xizmat xizmat qiladi. O'z o'rnida bozor anomaliasi deganda bu fond bozorining kutilayotgan xatti-harakatlariga zid bo'lgan narx harakati tushuniladi va anomalija berilgan taxmin yoki modelning amalda o'zini oqlay olish yoki oqmasligini isbotlaydi. Boshqacha qilib aytganda, bozor anomalialari an'anaviy moliyaviy modellar asosida kutilganidan chetga chiqadigan aktivlar bahosi yoki savdo faoliyatidagi doimiy o'zgarishlar va xatti-harakatlarni anglatadi.

Hozirda alternativ moliyaviy tizimlar an'anaviy moliya nazariyalari bilan to'liq tushuntirib bo'lmaydigan noyob bozor anomalialarini ko'rsatishi mumkin. Bunda xulq-atvor moliyasi ushbu anomalialarni aniqlashi va tushuntirishi mumkin bo'lib, shu bilan birga ularni qanday hal qilish va yanada barqaror va samarali tizimlarni yaratish bo'yicha ko'rsatmalar beradi.

Aytish joizki, bozor anomalialarini yumshatish samarali va barqaror moliyaviy bozorlarni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga kasb etadi. Shu bilan bira qatorda bu kabi anomalialar bozor samarasizligiga, aktivlarning noto'g'ri baholanishiga va investorlar uchun potentsial risklarga olib kelishi mumkin. Bozor anomalialarini yumshatish sifatida bir qancha strategiyalar mavjud bo'lib quyidagilar shular jumlasidandir:

Birinchidan, moliyaviy inklyuzivlikni rag'batlantirish muhim strategiyalardan biri bo'lib, xulq-atvorni moliyalashtirish, kam ta'minlangan va kam ta'minlangan aholi duch keladigan noyob ehtiyojlar va muammolarni tushunish orqali moliyaviy inklyuziyani rag'batlantirishda hal qiluvchi rol o'ynashi mumkin. Moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni ushbu guruhlarning xulq-atvori afzalliklarini qondirish uchun moslash orqali, alternativ moliyaviy tizimlar ularning ehtiyojlarini yaxshiroq qondirishi mumkin.

Ikkinchidan, risklarni boshqarishni takomillashtirish muhim ahamiyatga ega bo'lgan strategiyalardan biri hisoblanib, alternativ moliyaviy tizimlardagi investorlar an'anaviy bozorlarga nisbatan har xil turdagi xatarlarga duch kelishi mumkin. Xulq-atvorni moliyalashtirish haddan tashqari tavakkal qilish yoki riskdan voz kechishga olib kelishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlarning noto'g'riligini aniqlashga yordam beradi, bu esa risklarni boshqarish usullarini yaxshilash va investorlarni himoya qilish imkoniyatini kengaytiradi.

Uchinchi strategiya normativ va siyosat asoslariga ta'sir qilish hisoblanib, bunda alternativ moliyaviy tizimlarning xulq-atvor jihatlarni tushunish siyosatchilar va tartibga soluvchilarni potentsial tuzoqlar va imkoniyatlar haqida xabardor qilishi mumkin. Bu orqali innovatsiyalar va iste'molchilar huquqlarini himoya qilishni muvozanatlashtiradigan tegishli qoidalarni ishlab chiqishga rahbarlik qilishi mumkin.

Moliyaviy ta'limni takomillashtirish: Xulq-atvorni moliyalashtirish muqobil moliyaviy tizimlarning o'ziga xos xususiyatlariga moslashtirilgan moliyaviy ta'lim dasturlarini yaxshilashga yordam beradi. Ushbu ta'lim investorlarga ko'proq ongli qarorlar qabul qilishda yordam beradi va umumiy xulq-atvor tuzoqlaridan qochishga yordam beradi.

Umuman olganda, xulq-atvor moliyasi muqobil moliyaviy tizimlar uchun qimmatli istiqbolni taqdim etadi, bu bizning investorlarning xatti-harakatlari, bozor dinamikasi va risklarni boshqarish haqidagi tushunchamizni oshiradi. Xulq-atvor moliyasi haqidagi tushunchalarni o'z ichiga olgan holda, ushbu tizimlardagi manfaatdor tomonlar yanada mustahkamroq va foydalanuvchiga yo'naltirilgan moliyaviy echimlarni yaratishi mumkin, bu esa ko'proq moliyaviy inklyuziya va barqarorlikni ta'minlaydi.

XULOSA

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozdan song, moliyaviy dunyo an'anaviy moliya tizimidagi bir qator zaifliklar va noaniqliklarga duch keldi. Bu mavjud moliyaviy paradigmalarni chuqur qayta baholash zaruratini yuzaga keltirdi. Natijada aniqlangan og'riqli nuqtalarini yumshata oladigan muqobil sxemalar o'rganildi. Bunday ikkita

yondashuv, islom moliyasi va xulq-atvor moliyasi, bu muammolarni turli xil, ammo bir-birini to'ldiruvchi usullar bilan hal qilish imkoniyatiga ega bo'lgan qiziqarli yo'nalishlarga aylandi.

Islom huquqshunosligidan (shariat) olingan tamoyillarga asoslangan islom moliyasi axloqiy xatti-harakatlar, xatarlarni taqsimlash va ta'qiqlangan foizlardan qochish (ribo) asosida ishlaydi. Ushbu yondashuv haddan tashqari xavf va spekulyativ xatti-harakatlarning oldini olishga qaratilgan axloqiy va barqaror moliyaviy amaliyotni talab qilish bilan mos keladi. Real aktivlarni ta'minlash, xatarlarni taqsimlash va boylikni adolatli taqsimlashga katta e'tibor qaratgan holda, moliya tizimida barqarorlikni ta'minlash uchun samarali yo'lni taklif etadi.

Shu bilan birga, xulq-atvor moliyasi moliya tizimidagi muammolarga boshqa shakldagi qo'shimcha yechim olib keladi. U odamlarning moliyaviy qarorlari va bozor dinamikasiga ta'sir qiluvchi psixologik omillarni o'rganadi. Odamlarning xulq-atvori ko'pincha an'anaviy moliyaviy nazariyaning oqilona taxminlaridan chetga chiqishini tan olgan holda, xulq-atvor moliyasi bozor anomalialari, olamon xatti-harakatlar va kognitiv tarafkashlik kabi hodisalar haqida tushuncha beradi. Shuningdek xulq-atvor moliyasi insonlar moliyaviy qaror qabul qilishda shaxsiy qarashlari ayniqsa e'tiqodiy yondashuvlariga asoslanishini e'tiborga oladi. Ushbu g'oyalarni moliyaviy tizimga integratsiya qilish risklarni yanada aniqroq tushunishga olib kelishi mumkin. Shu bilan tizimli inqirozlar ehtimolini kamaytiradi.

Islom moliyasi va xulq-atvor moliyasining yaqinlashuvi inqirozdan keyingi og'riqli nuqtalarini hal qilishning yangi istiqbolini taklif etadi. Ushbu ikki omilni birlashtirib, moliyaviy tizimlar yanada mustahkam axloqiy asosga ega bo'lishi va inson xatti-harakatlarini chuqurroq tushunishi mumkin.

Ushbu muqobil moliyaviy tizimlarning global moliyaviy arxitekturasini o'zgartirish imkoniyatlarini e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Mazkur yondashuvlar rivojlanishda davom etar ekan, ularning asosiy moliyaviy amaliyotlarga qo'shilishi foydalanilmayotgan moliyaviy resurslarni iqtisodiyotga samarali yo'naltirish, xatarlarni boshqarish tizimlarini mustahkamlash va global miqyosda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Chapra, M. U. (2009). The Global Financial Crisis: Can Islamic Finance Help Minimise the Severity and Frequency of Such a Crisis in Future. *ICR Journal*, 1(2), 226–245. <https://doi.org/10.52282/icr.v1i2.745>.
2. Gira, J., & Labidi, C. (2021). Banks, Funds, and risks in islamic finance: Literature & future research avenues. *Finance Research Letters*, 41, 101815. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101815>
3. Barberis, N., & Thaler, R. (2003). A survey of behavioral finance. *Handbook of the Economics of Finance*, 1, 1053–1128.
4. Hirshleifer, D. (2015). Behavioral finance. *Annual Review of Financial Economics*, 7, 133–159.
5. Ritter, J. R. (2003). Behavioral finance. *Pacific-Basin finance journal*, 11(4), 429–437.
6. Statman, M. (2008). What is behavioral finance. *Handbook of finance*, 2(9), 79–84.
7. <https://www2.deloitte.com/lu/en/pages/islamic-finance/articles/principles-islamic-finance.html>.

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2023. № 10

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelmasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Telefon: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining

2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.

